

Илустративни су радови који говоре о дјеловању КПЈ на синдикалном организовању, о разбијању обруча илегалности КПЈ новим облицима и методама рада у годинама послјиде жестоког терора шестојануарског режима.

У том периоду пада и најживља активност Јосипа Броза у синдикатима. Сазнањем да Партија може успјешно остваривати своје задатке ослањањем на радничке масе организоване у својој класној организацији — синдикатима, Тито антифракцијским ставовима успјешно организује раднике у Великом Тројству, Краљевици, Смедеревској Паланци, Загребу.

Стални стваралачки напори Јосипа Броза Тита усмјерени су на проблеме синдикалног покрета, његово очување и проширивање, стварање борбеног јединства радничке класе као окоснице широког револуционарног демократског покрета. Др Перо Дамјановић у свом раду „Тито у борби за изградњу класно-борбеног синдикалног покрета до 1941. године“, у трећем поглављу зборника, које иначе садржи десет радова, истиче да „од близу 300 Титових радова објављених или припремљених за штампу, у његовим сабраним дјелима за раздобље од 1926. године, тј. од првих сачуваних радова до априла 1941. године, преко стотину се односи на синдикалну проблематику или на задатке комуниста на развијању синдикалне организације и акције“.

Препород Комунистичке партије најтјешње је везан за личност Јосипа Броза. Ослобођење од фрак-

ционаштва, формирање руководства у земљи и финансијска еманципација имали су директног одраза на цјелокупни политички живот земље. КПЈ израста у све снажнији политички фактор земље, у истинску револуционарну авангарду, о чему доста података дају радови овога поглавља. Овај период заокружен је реализацијом друштвено-политичких циљева народно-ослободилачког покрета, тј. побједом социјалистичке револуције.

Дванаест радова четвртог поглавља обрађује досљедност и политичку константу дјеловања Јосипа Броза за одлучујућу улогу радничке класе, за афирмацију њеног најширег стваралаштва. У концептирању путева социјализма акцентована је одлучујућа улога радничке класе, јачање класног садржаја самоуправљања од Закона о радничким савјетима до Закона о удруженом раду.

Рад Животе Камперлића, „Обнова синдиката 1945. год. Титовим геслом братства и јединства“, разрјешава дилему: да ли је општеземаљска синдикална конференција 1945. године значила обнављање рада синдиката, или оснивање синдиката у новој Југославији. Документи из тог времена говоре о обнављању синдиката, који су настављач предратних радничких синдиката. Но, с обзиром на нови квалитет заснованости на индустријском принципу — може се говорити и о оснивању синдиката.

Сенка Бабовић

ЈОВАН МАРЈАНОВИЋ, ДРАЖА МИХАИЛОВИЋ ИЗМЕЂУ БРИТАНАЦА И НЕМАЦА, КЊИГА I, БРИТАНСКИ ШТИЋЕНИК

ЗАГРЕБ—БЕОГРАД 1979.

Испитивање улоге и држања четника Драже Михаиловића у току ослободилачког рата и социјалистичке револуције једно је од кључних питања пресудног периода наше најновије историје, јер се

ту пре свега ради о проблему — како се четнички покрет, некада патриотска организација, претворило у непријатеља борбе за ослобођење нашег народа, односно у сарадника окупатора. Професор

Марјановић није ставио себи у задатак да истражи читаву четничку организацију, делатност и борбу четника ДМ, већ само проблем четничке политике и тактике у односу између Британаца и Немаца — две зарађене стране, што значи да је имао за циљ да обради спољну политику четничког покрета ДМ и његов став према овим антагонистичким земљама које су се налазиле у рату. Пошто неки архиви још нису отворени за истраживање, проф. Марјановић је нека питања само поставио, отворио проблеме, што ће будућим историчарима помоћи да проблем у целини свестраније обраде. У предговору аутор је нагласио да испитује како је Д. Михаиловић 1941. покренуо своју акцију „уз подршку, подршку и заштиту Британаца, да би на крају рата, одбачен од Британаца, поделио судбину Немаца — поражене стране“ (5).

Марјановић у уводу (11—54) с правом констатује да је Д. Михаиловић са својим покретом био производ друштвених и политичких односа који су владали у Краљевини Југославији. Он поклања пажњу пројекту за оснивање „српске земље“ са седиштем у Скопљу и делатности Српског културног клуба из које концепције се касније ствара великосрпски четнички програм. Има такође речи и о делатности британске и немачке обавештајне службе у Југославији. Указује се и на држање официра и подофицира према ситуацији у земљи и спољној и унутрашњој политици намесника Павла и владе. Говори се и о неким битним елементима држања завереника и њиховим везама са Британцима. Марјановић закључује да је заверенички покрет рођен у југословенским условима, да су завереници желели да искористе Британце за своје доста хетерогене и нејасне циљеве. Британци су, с друге стране, хтели да заверенички покрет искористе како би у Краљевини Југославији обезбедили своје интересе и поставили нову препреку хитлеровској експанзији. На тај начин Марјановић је изнео битна обележја ситуације и унутрашњих и спољнополитичких односа Југо-

славије у годинама пред рат, односа у којима је деловао и формирао се пуковник Дража Михаиловић. Врло садржајно су дати подаци о животу и делатности Д. Михаиловића до рата и његовом кретању у служби. Марјановић закључује, поред осталог, да је Михаиловић био жестоко против намесничког режима, да се укључивао у покрете против њега, да је на више колосека био повезан са британском обавештајном службом, да је имао везе и са неким политичким странкама, као и да је често водио разговоре о отпору снагама сила Осовине у случају окупације земље.

У даљем излагању Марјановић прати почетке Михаиловићеве организације (57—74) и констатује да има много мишљења и легенди о настанку четничке организације ДМ. Највећи део литературе која се бавила тим проблемом оштро је идеолошко-политички усмерен и антикомунистички обојен. У тој литератури се под плаштом „објективности“ напада ослободилачка борба југословенских народа на челу са КПЈ и подвлачи да су комунисти своју акцију почели тек после немачког напада на СССР, а не рачуна се на чињеницу да су они морали да се припреме за борбу. Аутор такође описује учешће Д. Михаиловића у априлском рату и каже да је одлука о отпору код њега сазрела готово пуних месец дана, као и да је његово прво искуство отпора непријатељу дао Добојски четнички одред на челу са четовођом Митром. Марјановић указује на ослободилачку борбу на челу са КПЈ која се успешно води од почетка лета 1941, док је четнички покрет ДМ почетком лета 1941. био још сасвим слаб, недовољно организован и без јасне борбене концепције, што је један од значајних разлога његовог колебања да ступи у оружану борбу против окупатора. Са својим сарадницима Михаиловић се надао да ће унутрашње слабости четничког покрета бити уклоњене уз помоћ интервенције страних војних снага, што значи да је Михаиловић од почетка играо на ту карту, па је настојао да се повеже са британским савезницима.

Прве четничко-британске везе су предмет даљег ауторовог излагања (75—94). Аутор је утврдио да су прве везе између Британије и четника успостављене још у августу 1941, са чим се не слажу неки западњачки историографи, који тврде да је она успостављена у другој половини септембра, заправо 6. октобра. „Стварна веза“, када Михаиловић ступа на сцену и почиње да потписује телеграме за владу према расположивим подацима, успостављена је почетком октобра 1941. године.

Посебно се описује Хадсонова мисија (95—104), која пада у време појачаног интересовања за разне групе отпора у Југославији, па су упутства која је ова мисија добила била обимна и сложена. Капетан Бил Хадсон је познавао земљу и језик. С њиме су кренули мајори Остојић и Лалатовић.

Лондон је прихватио Д. Михаиловића (105—120) као главног вођу устанка у Југославији, без обзира на извештаје које је СОЕ (Управа за специјалне операције у В. Британији) слала мисија из Црне Горе. Тако је 16. октобра мисија у телеграму бр. 25 јављала: „У Црној Гори сада акцију воде добро организовани комунисти. Они хоће да окупе све за борбу против окупатора. Национални елементи држе се по страни и чекају. Треба подстаћи националисте да се организују за борбу“ (110). На основу тога је било јасно да су Лондон и Каиро били обавештени о постојању две врсте устаника: комуниста-партизана и националиста-четника. Ова ствар постаје још сложенија у време кад Британци сазнају за сукобе партизана и четника ДМ после напада четника на Ужице и друге ослобођене градове у Србији првих дана новембра 1941, а нарочито стога што Енглези од првог дана у партизанима виде совјетске експоненте, те се стога ту у извесној мери ради и о британско-совјетским односима. Аутор је описао како делује мисија СОЕ у Црној Гори, којој је Главни штаб НОПО за Црну Гору обезбедио да пређе у Србију. На тај пут Хадсон је кренуо 13. X 1941. без обе радио-станице. Мајори Остојић и Лала-

товић су се прикључили Д. Михаиловићу и постали значајни чланови његовог ужег штаба, док је њихов телеграфиста Драгићевић пришао партизанима и ускоро постао телеграфист ВШ НОПО. Хадсон је остао код Михаиловића као британски официр за везу.

Марјановић даље износи да је питање повезаности Аћимовића и Д. Михаиловића одавно решено у многобројним радовима. Његов однос према Немцима аутор посматра као сложен проблем. Михаиловић је давао до знања Немцима да се не слаже са партизанском акцијом, да жели мирну окупацију, да не жели отворено да иде са њима и да они треба да га оставе на миру. У исто време Немци су у Михаиловићу видели експонента британске политике, па су према његовој акцији били подозриви, нису му веровали у току целог рата. Међутим, и Немци и четници су за читаво време настојали да искористе једни друге. Њих је спајала највећа нужда — устанак народа Југославије на челу са КПЈ. Михаиловић је тактизирао, врдао, као да није знао за шта да се одлучи, сарађивао је потајно са Недићем, добијајући од њега новац и другу помоћ, преговарао са Немцима, повезао се са Британцима и избегличком владом, а у исто време контактирао са партизанима, па му је Ј. Б. Тито нудио да буде и командант устаничких снага. Ту понуду он је одбио, јер је у исто време успоставио радио-везу са Британцима и неким емигрантским српским круговима који су му саветовали да буде миран и да не предузима озбиљније акције против немачког окупатора.

Како Михаиловић тражи споразум и савез са Немцима предмет је наредне анализе професора Марјановића (133—144). Он констатује да је Михаиловић као искусан обавештајца знао или слутио да су Немци обавештени о четничким преговорима са партизанима, као и о његовим везама са Каиrom и Лондоном, па је желео да их задржи у уверењу да се његови четници неће борити против немачких снага, да би их на тај начин неутралисао, дошао у директну везу са Немцима у првој половини ок-

тобра 1941. преко капетана др Јозефа Матла, који је тада посетио Равну Гору. Износи се мишљење да је Михаиловић у преговорима са Ј. Б. Титом у Браићима последњи пут покушао да наговори да партизани „обуставе борбене акције“, и кад у томе није успео — да се, упркос везама са Британцима и краљевском избегличком владом, окренуо Немцима, настојећи да са њима нађе за себе најповољнији модус вивенди.

Састанак у Дивцима (145—162) посебно је документовано описан, као и догађаји који су му претходили, а нарочито ток београдских преговора 28—30. октобра који су водили пуковник Пантић и капетан Митровић, јер је то од значаја за утврђивање доношења одлуке о нападу на партизане у ослобођеним градовима Ужицу, Ивањици, Ариљу, Чачку и другим 1/2. XI 1941. Марјановић је цитирао одломке из стенографских бележака немачког записника о састанку у Дивцима. На основу речи четничког вође, Марјановић закључује да Михаиловић није имао намеру да води борбу против Немаца, да му је антикомунизам био изнад свега, да сарадња четника и Немаца треба да се оствари, али да она мора да буде тајна, као и да Михаиловић жели да ослободи немачке снаге од борбе против устаника, како би се оне бориле на главним фронтovima. Михаиловић је тада подвукао да никада није „склапао озбиљне споразуме са комунистима“ и да му је потајна жеља била „да српски народ заштити од комунизма“. Учешће неких четничких јединица у Србији у борбама против Немаца 1941, према томе, било је срачунато само на „маневар према народу и партизанима“.

У одељку „Још о састанку у Дивцима“ (163—168) констатује се да је Михаиловић о ситуацији у земљи и ономе што ради имао обичај да „лажно“ обавештава Британце и избегличку владу. Тако их је он још у време када је Београд планиран као место одржавања састанка обавестио да су га Немци позвали на преговоре, а не да их је он сам тражио. Радио-Лондон је

говорио да су због успешних борби „српских, патриота“, тј. четника, Немци били приморани да позову Михаиловића на преговоре. Али у свим немачким изворним документима, којих има много, говори се да се Михаиловић понудио Немцима, уз изражавање спремности да им све своје снаге стави на располагање за борбу против партизана.

Иако су Лондон и југословенска избегличка влада били обавештени о борби између партизана и четника почетком новембра 1941, као и да је Михаиловић преговарао са Немцима, па се знало и за исход тих преговора, Британци се ипак опредељују за погрешну страну и званично признају Д. Михаиловића. Они су стално инсистирали и код совјетске владе да званично призна Д. Михаиловића „као команданта свих југословенских снага у земљи“. Дража је добио јавно признање британске и југословенске краљевске владе и постао британски штићеник.

У даљем тексту се описује држање четника ДМ у време немачке офанзиве у Србији (183—192). Нарочито се поклања пажња споразуму у Чачку од 20. XI 1941. који има међународни значај, али који траје свега десетак дана и служи четницима као маневар да би се спасли. У то време у офанзиви против устаника учествовало је 80.000 непријатељских војника — 5 немачких дивизија и велики број квислиншких јединица. Сарадња четника и Немаца у борби против партизана дала је корист обема странама. Међутим, Немци, знајући да је Михаиловић британски штићеник, с неповерењем гледају на четнике ДМ.

Посебно су обрађени почеци четничко-окупаторске сарадње у источној Босни и Херцеговини (193—204). При том Марјановић наглашава да се не зна да ли је идеја о сарадњи четника и окупатора „у интересу спасавања српског народа“ рођена у равнорском штабу, или је она дошла на основу искуства четника из појединих крајева земље, јер не постоје неопходни извори за то. Сарадња са окупаторима је пракса и у другим крајевима Југославије већ 1941. год. У на-

редном излагању се констатује да многи пишу о италијанско-четничкој сарадњи у Далмацији и Лици и да она више није спорна у историографији (205—211). Њу не остварују официри, већ „национални радници“, бивши политичари и „угледни људи“. Марјановић је документовано објаснио зашто почетком 1942. јача четничко-окупаторска сарадња (213—222), иако је по логици борбе требало да четници појачају отпор против њих.

У наредном излагању се говори да балканска секција СОЕ у циљу прикупљања обавештења и повезивања с Михаиловићем и Хадсоном шаље, и то крајем јануара и почетком фебруара 1942, три мисије (223—232). Почетком фебруара 1942. у земљу је дошла мисија на челу са мајором Т. Атертоном, кога су убили четници. Мисије упућене у штаб Михаиловића у првој половини 1942. нису успеле.

Сарадња четника и Италијана у Црној Гори (133—241) предмет је посебног Марјановићевог разматрања. С тим у вези аутор наглашава да је Д. Михаиловић желео да ту пребаци тежиште борбе против партизана, као и да од Италијана извуче што више ратне опреме и хране. Указује се и на извесно неповерење Италијана према четницима, као и на процес легализације четничких одреда у облику тзв. Антикомунистичке добровољачке милиције (МВАЦ). Има речи и о четничко-усташкој сарадњи под окриљем Немаца у Босни у циљу заједничке борбе против партизана (243—251). До те сарадње дошло је између хрватских и српских националиста, међу којима је иначе владала најљућа национална, готово патолошка мржња. Ова сарадња је била искључиво у интересу немачких окупатора. Марјановић даље описује како Михаиловић усмерава сарадњу са окупаторима (253—262) и говори о Михаиловићевом присуствовању саветовању четничких команданата у Автовцу 22. и 23. VII 1942.

Посебно се праги како Британци јачају везе с Д. Михаиловићем (263—272). Британци су четнике ДМ помагали максимално у области пропаганде, с времена на

време им слали разне пошиљке ваздушним путем (радио-материјал и новац, оружје и муницију), али код њих јача антибританско расположење. Интересантно је и излагање аутора о совјетској интервенцији против четничке колаборације (273—281). Ускоро после потписивања совјетско-британског уговора 26. V 1941. и совјетско-америчког 11. VI 1942, којима је званично оформљена антихитлеровска колација, „Слободна Југославија“ је 6. VII 1942. објавила резолуцију родољуба Црне Горе, Боке и Санџака, а 19. VII 1942. и званична совјетска агенција ТАСС. Ускоро је дошло са совјетске стране до објављивања нових података о четничкој сарадњи са окупаторима и домаћим помагачима и интервенције код британске и југословенске избегличке краљевске владе.

Веома садржајно Марјановић прати како се четничко-окупаторска сарадња наставаља и јача (283—299), и то најпре између четника и Немаца. За њу се констатује: иако се у појединим местима немачке и четничке јединице заједнички боре против партизана, а немачки штапски официри и високи четнички представници састају и договарају, ипак су неповерљиви једни према другима. Указује се како тече даља четничко-италијанска сарадња, о чему има веома много писаних докумената, на која се аутор позива.

Посебно се указује на противречности британске политике према четницима (301—313) у време када Британци траже од Михаиловића да врши диверзије на прузи Београд—Солун, што он не чини. Д. Михаиловић се бранио формалним разлозима о немогућности вршења саботажа па је и битка у северној Африци завршена у корист савезника, а да четници нису ништа учинили да помогну Британцима, који су их и материјално помагали. Британци постепено схватају улогу Д. Михаиловића. Долази постепено до њиховог отрежњавања, мада оно не иде брзо и лако, па је његов ток веома сложен. Четницима су веома тешко пали и први наговештаји ВВС о

сарадњи четника и окупатора, па је дошло до низа протеста. Крајем 1942. Британци су помишљали на могућности и потребу смењивања Д. Михаиловића, који покушава да се правда (315—324). У близини Колашина у штаб ДМ је 25. XII 1942. дошао британски пуковник К. В. Бејли, који покушава да наговори четнике ДМ да ступе у акцију против окупатора, али у томе нема успеха.

Последњи одељак ове Марјановићеве књиге носи назив „Неостварена тежња: стварање коридора“. Наиме, Михаиловић је сматрао да четници треба да успоставе коридор између Црне Горе, Херцеговине, Северне Далмације и Лике, па су зато усмерили све своје снаге да ту нанесу пораз партизанима, у чему нису успели. Покушаји Бејлија и његове службе СОЕ да покрене Михаиловићеве четнике против окупатора завршавају се неуспешно, јер је штићеник изиграо поверење.

На крају књиге налазе се напомене (339—356), за које би боље било да су дате испод текста, јер би се лакше пратиле, затим слиједи регистар личних (357—365) и регистар географских имена (366—372).

Књига Марјановића представља врхунско остварење о једном врло комплексном питању наше савремене историографије. У њој су студиозно обрађени многобројни

проблеми, и она може да послужи као пример како треба прилазити обради значајних питања рата и револуције. У уводном делу, који читаоца упознаје са суштинским питањима која су била од пресудног утицаја на формирање и делатност генералштабног пуковника Д. Михаиловића, Марјановић говори и о мноштву нерешених питања пред рат. Појава и активност четника прате се са много живости у излагању, а и врло документовано. Многа питања и проблеми су само отворени, чврсто постављени. На многа од њих ће се моћи одговорити тек после отварања неких архива. Делатност четника ДМ је приказана у свој својој сложености и балансирању од једне према другој страни, од окупатора према Британцима и избегличкој југословенској краљевској влади, али је њихова делатност увек била у првом реду усмерена против „комуниста“ — партизана.

Дело је писано лаким и лепим стилем, па ће бити подједнако интересантно и за историчаре и за обичне читаоце који желе да сазнају истину о четницима ДМ.

Лепоти и живости књиге доприноси 21 фотос, међу којима су слике које илуструју сарадњу четника, Италијана и Немаца, фотоси емигрантске југословенске краљевске владе и портрети разних личности о којима се говори у делу.

Мр Миллица С. Бодрожић

ДР ДРАГО БОРОВЧАНИН, ИЗГРАДЊА БОСАНСКО-ХЕРЦЕГОВАЧКЕ ДРЖАВНОСТИ У УСЛОВИМА НОР-а.

„СВЈЕТЛОСТ“ САРАЈЕВО 1979.

Књига (под горњим насловом) садржи шест поглавља и има регистар личних и географских имена.

Аутор полази од историјских коријена државности Босне и Херцеговине. У другој глави он се бави питањем расула и капитулације Краљевине Југославије, као и њеног распарчавања од стране окупа-

тора и домаћих издајника. Посебно поглавље обухвата развој НОБ и стварање народне власти.

Боровчанин је подрбно анализирао гезезу политичког система који је израстао на слободној територији. Није заборавио да прикаже политичке прилике у 1943, уочи Другог засједања АВНОЈ-а у Јај-